

jašnjen proces sazrevanja raspoloženja italijanske politike prema Srbiji kao jezgru buduće jugoslovenske države. Dozrevanje te politike u ubeđenju da bi jedna snažna jugoslovenska država predstavljala sigurnu branu imperijalnoj ekspanziji velikih sila, u prvom redu Austrije, bilo je, međutim, krivudav i tegoban proces obračunavanja italijanske politike sa samom sobom.

Glava deveta (281—308), Prihvatanje nacionalnog programa srpske vlade, sadrži analizu spoljnopolitičke taktike srpske vlade. Dosta prostora zauzima prikaz italijanske politike, koja se svodila na dilemu — jugoslovenska država na čelu sa Srbijom ili unutar Austrije. Na kraju ove glave prikazana je procedura opredeljivanja italijanske politike za spoljnopolitičku koncepciju srpske vlade. To je bio krupan uspeh srpske politike, jer je još jedna velika sila bila pridobivena za ideju da se srpska država podrži u težnjama da izraste u državu istinski sposobnu da održi svoju nezavisnost u odnosu na Austriju i Rusiju.

Glava deseta (309—337), Italija i promena spoljnopolitičkog kursa Srbije, sastavljena je iz nekoliko poglavlja u kojima su detaljno istraženi i objašnjeni sledeći momenti: prekid sa politikom oslonca na Rusiju i neposredne posledice rusko-srpskog udaljavanja; rešavanje srpskog pitanja samo u Turskoj i van opštih jugoslovenskih okvira; stav prema prougarskoj orijentaciji Srbije; kolebanja i strepnje italijanske politike u vezi sa sazrevanjem prusko-francuskog sukoba, odnosno rata. Iz toga je proisticao strah političkih krugova u Italiji, posebno u njihovoj istočnoj politici. U tom okviru posebnu je zabrinutost u italijanskoj politici izazivalo pitanje političke orijentacije Srbije u tadašnjim evropskim pomeranjima i razračunavanjima, koja su iz osnova izmenila sudbinu pojedinih država i nacija.

Zaključak (339—360) je dat na srpskohrvatskom i italijanskom jeziku i predstavlja preglednu sintezu rešenja izloženih u knjizi.

Na kraju, treba odati puno priznanje Istorijskom institutu u Beogradu koji je ovu krupnu oblast italijanske i srpske istorije devetnaestog stoleća uvrstio u plan svoga rada, a posebno piscu, Ljiljani Aleksić-Pejković, čijom je zaslugom ova problematika iz projekta prerasla u naučno delo velike vrednosti.

Mr Dušan Berić

Dr Branislav Gligorijević, PARLAMENT I POLITIČKE STRANKE U JUGOSLAVIJI (1919—1929), Institut za savremenu istoriju i Narodna knjiga, Beograd, 1979, str. 420.

Pojava studije o jugoslovenskom parlamentu i političkim strankama iz pera dr Branislava Gligorijevića svakako je morala izazvati pažnju naučne javnosti. Gligorijević je afirmisano ime u našoj istorijskoj nauci i istaknuti poznavalac političke istorije Kraljevine Jugoslavije. Svim svojim dosadašnjim radovima pisac najnovije studije predstavio se kao

solidan istraživač koji je svoje analize i zaključke redovno gradio na temeljito istraženim izvorima. U većini svojih objavljenih radova Gligorijević je ispitivao istorijske fenomene na području Jugoslavije i on je tako za sve istraživače naše novije istorije postao nezaobilazan pisac čiji se rezultati veoma cijene i sa pouzdanjem koriste. Svojim najnovijim djelom koje obuhvata veoma složenu istorijsku problematiku Gligorijević je na neki način zaokružio svoj višegodišnji uspješan rad na ispitivanju političke istorije Kraljevine SHS.

Sažet i pregledan tekst u uvodnom dijelu studije sadrži u najopštijim crtama prikaz razvoja parlamentarnih oblika vlasti u jugoslovenskim zemljama prije prvog svjetskog rata. Autor je ovim želio upoznati čitaoca kako su bili različiti uslovi i oblici začetaka parlamentarizma u jugoslovenskim zemljama prije stvaranja zajedničke države, bez ambicije da utvrđuje kontinuitet tih oblika sa parlamentarnim načinom vladavine u Kraljevini SHS. To bi uostalom bila tema za sebe.

Nastanak i djelatnost prvog jugoslovenskog parlamenta, koji je nakon stvaranja Kraljevine SHS djelovao kao Privremeno predstavništvo, analiziran je u prvoj glavi Gligorijevićeve studije. Još u toku rata za vrijeme pregovora između Jugoslovenskog odbora i političkih činilaca Kraljevine Srbije istaknut je prijedlog od strane A. Trumbića da se nakon rata obrazuje privremeno narodno predstavništvo. Mada se u krugovima srpske vlade u to vrijeme više razmišljalo o provizornom uređenju Kraljevine SHS s osloncem na kralja i zajedničku vladu, ipak je ideja o obrazovanju jedinstvenog jugoslovenskog parlamenta prihvaćena od svih tadašnjih političkih struktura u zemlji pa i od radničkih partija. U stvari, prihvaćeno je načelo da kralj, parlament i vlada budu one glavne zajedničke državne institucije na kojima je trebalo da se dograđuje politički sistem u zemlji. U praksi je, međutim, vlada u uslovima državnog provizorija dobila odlučujuću ulogu u utvrđivanju djelokruga rada i kompetencija Privremenog predstavništva. U studiji, Gligorijević se detaljno pozabavio analizom organizacije i sastava Privremenog predstavništva koje je bilo oktroisano tijelo; autor je objasnio način delegiranja poslanika u ovo predstavničko tijelo, sažeto i dokumentovano analizirao, kako politički program političkih stranaka i grupacija zastupljenih u njemu, tako isto i obrazovanje političkih blokova. Obrazovanje političkih blokova u to vrijeme uglavnom se vršilo na osnovu stava političkih stranaka prema socijalnom odnosno agrarnom pitanju. Drugim riječima, nije u tom trenutku nacionalno pitanje bila prepreka za međusobno približavanje u suštini centralistički orijentisanih radikala i federalistički usmjerenih hrvatskih i slovenačkih stranaka. Na suprotnostima te vrste obrazovana je bila i vlada demokrata i socijaldemokrata jer ih je privremeno ujedinilo zajedničko gledište o potrebi hitnog rješenja agrarnog pitanja. Gligorijević je opisao teškoće sa kojim se borila, kako prva vlada pod predsjedništvom S. Protića, tako i vlada demokrata i socijaldemokrata koja je imala privremen karakter.

Za dalji politički razvoj u Kraljevini SHS a posebno za međustranačke odnose bilo je važno približavanje i stvaranje zajedničke vlade od radikala i demokrata, to znači dviju najjačih stranaka koje su u najvećem broju okupljale pristalice među Srbima. Pomenute stranke pri-

bližavao je u bitnome isti stav u pogledu državnog i društvenog uređenja u zemlji. Zato Gligorijević posvećuje dosta pažnje analizi odnosa između radikala i demokrata, objašnjavajući ih novim podacima i zanimljivim ocjenama.

Jednu glavu svoje studije Gligorijević je posvetio razmatranju ustavnog pitanja i radu Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS. Veoma detaljno i sa nizom novih činjenica analizirano je učešće birača na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Pisac konstatuje kako su se birači u svojoj većini opredjeljivali prema vjersko-nacionalnoj osnovi. Triumfovale su stranke sa nacionalnim programima ali se ipak dobar broj birača uzdržao od izbora manifestujući time svoje nezadovoljstvo režimom (glasalo je svega 64,95% birača). Komunistička partija Jugoslavije ostvarila je zavidan izborni uspjeh i svrstala se među vodeće političke stranke u zemlji (58 mandata).

Od početka svog rada, Ustavotvorna skupština bila je poprište oštrih sukoba i stranačko-političkih konfrontacija. Sukobi su izbili kada je vlada nametnula svoj Poslovnik o radu Skupštine koji je nekim svojim odredbama bio povod da veliki broj poslanika (KPJ, Jugoslovenskog i Narodnog kluba) napuste Skupštinu, odbijajući da polože zakletvu kralju. Povod za sukobe u Skupštini bio je i sam način izglasavanja Poslovnika koji je prihvaćen većinom glasova prisutnih poslanika Radikalne i Demokratske stranke i uz neslaganje Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO), Republikanske stranke i Socijal-demokratske stranke i u odsutnosti poslanika KPJ, i poslanika Jugoslovenskog i Narodnog kluba. Način izglasavanja ustava predstavljao je grubo političko nasilje u time se nagovještavalo samo još veće zaoštavanje političkih odnosa u Skupštini. Suština sukoba krila se u činjenici što su radikali i demokrati ustavno rješenje zemlje shvatili kao jednostavno sankcionisanje postojećeg državnog i društvenog uređenja, dok su ostale političke stranke tražile njegovu promjenu. One su doduše bile samo saglasne u tome da vladin prijedlog ustava ne treba prihvatiti ali su se u svojim prijedlozima ustava ozbiljno razilazile te je dug i težak bio put do obrazovanja organizovane opozicije u jugoslovenskom parlamentu.

Usvajanjem Vidovdanskog ustava nastupila su ozbiljna stranačka previranja i unutrašnja diferenciranja u pojedinim političkim strankama. Autor je cio taj proces detaljno izložio. Radikali i demokrati, nakon izglasavanja ustava, vratili su se svojim stranačkim programima. Međutim, i ove stranke bile su izložene procesima unutrašnjeg diferenciranja, koje autor evidentira od njihovog nastupa još u Privremenom predstavništvu. U Demokratskoj stranci postepeno se afirmira ljevica koja je ispoljila težnju za ostvarenjem sporazuma sa Hrvatskim blokom kome treba da bude podloga revizija postojećeg ustava. To međutim nije išlo bez potresa u Demokratskoj stranci pa će posljedica toga biti postepeno približavanje Pribičevićeve grupe Radikalnoj stranci i njeno konačno izdvajanje iz Demokratske stranke i obrazovanje kao zasebne stranke (Samostalne demokratske stranke). To je značilo za demokrate i razilaženje sa radikalima. Ali ni Hrvatski blok nije bio pošteđen sličnog procesa i autor ukazuje na različita shvatanja unutar njega prema pitanju ostvarenja ideje hrvatske državnosti (između frankovaca, Hr-

vatske zajednice i HRSS), mada je ipak kod većine preovladalo stano-
vište da samo svojom kompaktnošću ovaj blok može prisiliti režim na
uvođenje drugačijeg državnog uređenja.

Uoči drugih parlamentarnih izbora zakazanih za 18. mart 1923. go-
dine, radikali se pojavljuju kao jedini branioci državnog uređenja za-
snovanog na Vidovdanskom ustavu. HRSS u ove izbore ušla je sa vla-
stitim programom koji se u bitnome svodio na zahtjev za uspostavu
Hrvatske seljačke republike. Borba za autonomnu Sloveniju glavna je
bila odlika programa Slovenske ljudske stranke (SLS). Autonomističkom
programu vratila se i JMO u kojoj je Spahina grupa definitivno odnijela
pobjedu. KPJ u ove kao i u druge parlamentarne izbore ušla je prije
svega da ih iskoristi za popularisanje klasne ideologije, za ukidanje
Zakona o zaštiti države i za obnovu svojih partijskih organizacija.

U parlamentarnim izborima birači su se i ovaj put opredjeljivali
za svoje nacionalne stranke (SLS, HRSS, JMO, Radikalnu stranku i dr.)
Nova politička pregrupisanja karakteristika su stranačko-političkih
odnosa nakon parlamentarnih izbora. U tome posebno značajan momen-
nat je stvaranja Federalističkog bloka koji je u studiji detaljno obra-
đen. Objasnjene su takođe okolnosti koje su Pašića i radikale natjerale
da sa HRSS u to vrijeme privremeno ostvare sporazum koji je u lite-
raturi poznat kao Markov protokol. Njime je trebalo u prvom redu
spriječiti dolazak poslanika HRSS u parlament. Sporazum je imao pri-
vremen karakter i onog momenta kada on radikalima nije više trebao,
oni su mu okrenuli leđa. Zapostavljanje zahtjeva za Hrvatskom repu-
blikom u ovo vrijeme u političkoj propagandi HRSS Gligorijeviću je zna-
čilo kao nagovještaj izvjesnih promjena u politici ove stranke i uvod
u one značajnije promjene koje su okončane privremenim pomirenjem
radikala i HRSS. Ali, dok je do toga došlo, odnosi između ove dvije
stranke bili su ispunjeni krupnim nesuglasticama i optužbama pa su se
i vodeće ličnosti HRSS našle u zatvoru.

U toku formiranja Federalističkog bloka u Skupštini, posebno je
bilo važna politička pozicija Demokratske stranke. Približavanje ove
stranke pomenutom bloku, i to na osnovu revizije Vidovdanskog ustava,
teklo je teško i sporo. Demokratska stranka, koja je svojevremeno
bila najzaslužnija za usvajanje Vidovdanskog ustava, nikada nije učinila
radikalniji korak na njegovoj reviziji. Njen zahtjev za uspostavom »ši-
rokih samouprava« trebalo je da bude korak u susret zahtjevima opo-
zicije za revizijom ustava. To je, međutim, bilo suviše daleko od onog
što je u tom pogledu tražila, na primjer, HRSS.

B. Gligorijević u svojoj knjizi iscrpno je prikazao stanje u Skup-
štini kada je Pašićeva vlada nastojala u prvoj polovini 1924. godine da
neustavnim metodama sačuva vlast za svoju stranku. Opisan je s tim
u vezi cio splet događaja koji je prinudio krunu da u drugoj polovini
1924. godine povjeri mandat za sastav vlade Lj. Davidoviću. Istaknute
su zatim teškoće s kojima se ova vlada borila i čiji je mandat relativno
kratko trajao. Rješenje tadašnje političke krize u zemlji privremeno se
okončalo na neparlamentarni način izražavanjem od strane kralja povje-
renja Pašiću i manjinskoj vladi. Manjinska vlada Pašić—Pribičević (P—P
vlada) raspustila je Skupštinu i sprovela je treće parlamentarne izbore

8. februara 1925. godine. Ovi izbori bili su u neku ruku repriza pret-hodnih. Oni svojim ishodom nisu takođe obećavali ljepše dane u politici zemlje. Ispostavilo se, naime, da se ni ovim parlamentarnim izborima nije mogla riješiti konstantna politička kriza koja se sada u Skupštini ispoljila u nešto izmijenjenim političkim grupacijama i pokušajima dvije najjače suprotstavljenih stranaka HRSS i radikala da ostvare međusobni sporazum i obrazuju zajedničku vladu. Riječ je u stvari o privremenom pomirenju koje se u političkoj literaturi kvalifikovalo kao zaokret u politici HRSS. Zahtjevi HRSS svodili su se sada na reformu političkog sistema a ne na njegovu korjenitu izmjenu. To je značilo da se odustalo od zahtjeva za federalističkim uređenjem države. Prihvaćen je monarhijski oblik vladavine ali onaj engleskog tipa i takođe samoupravni sistem čije je kompetencije trebalo tek da utvrdi novi ustav. Pojedini pisci su ovaj zaokret u politici HRSS, odnosno ubuduće Hrvatske seljačke stranke (HSS), ocijenili kao njenu kapitulaciju pred radikalima. Gligorijević se, međutim, s tim ne slaže, smatrajući da je bio uspjeh Radića i njegove stranke da sa optuženičke klupe uđe u vladu, da na taj način gurne Pribićevića u opoziciju i da općenito doprinese opadanju ugleda Radikalne stranke. Ovakva autorova ocjena ne bi u potpunosti mogla biti prihvaćena ali je zato u cjelosti tačno njegovo tvrđenje da su od svega toga najveće koristi bile za krunu koja je od tada imala potpuno odriježene ruke u svojoj politici raspirivanja međustranačkih antagonizama i izazivanja parlamentarnih kriza.

Privremenim pomirenjem radikala i HSS, de facto, se raspao Blok narodnog sporazuma i došlo je do novih stranačkih koalicija, zatim do ozbiljnijeg slabljenja uloge i značaja Skupštine i do poraslog uticaja vanparlamentarnih faktora. Porasla je i pojava frakcija unutar pojedinih stranaka. To je izazvalo prave potrebe u pojedinim strankama, a u pojedinim slučajevima stranke su ostale bez autoritativnih ličnosti. Političke stranke traže sebi sve češće uporište van parlamenta i u takvoj situaciji raste uloga kralja kao arbitra. I u javnosti se sve glasnije govorilo o krizi parlamentarizma i o potrebi uključivanja kralja u rješavanje političke krize. Gligorijević je ocijenio da je Radikalna stranka bila najodgovornija za opštu intertnost Skupštine i za njenu tihi likvidaciju.

I posljednji parlamentarni izbori raspisani za 11. septembar 1927. godine sprovedeni su u uslovima krajnje stranačke podvojenosti i ozbiljnog ideološkog i političkog slabljenja političkih stranaka. To vrijeme autor s pravom naziva kao vrijeme pred diktaturu. Izbori su samo doprinijeli daljem drobljenju i slabljenju prije svega do tada najjačih političkih stranaka. Oni nisu obezbijedili ni ovaj put u Skupštini nadmoć određenih stranaka ili političkih grupacija već je opet bila uspostavljena izvjesna ravnoteža i vladinih stranaka i stranaka opozicije.

Nakon parlamentarnih izbora obrazovanje nove stranačke grupacije, pod nazivom Seljačko-demokratska koalicija, predmet je posebno brižljive autrove analize. Ova nova koalicija stranaka imala je zadatak da razbije vladinu većinu i vladin blok. U njoj su jezgro činili Radićeva stranka i Samostalna demokratska stranka. Bilo je teško privući ostale stranke i ovaj novi stranački blok, s obzirom na loše iskustvo sa HRSS u vrijeme postojanja Bloka opozicije koji je ova stranka iznevjerila i ostvarila sporazum sa radikalima. Autor je naročito obratio pažnju na-

stojanjima novog bloka da pridobije Davidovićevu stranku i uključi je u koaliciju u vrijeme kada su JMO i SLS svoj stranački interes našle u saradnji sa radikalima. U vrijeme neposredno prije uspostave diktature nije bilo moguće, kako to ističe Gligorijević, ostvariti koncentraciju demokratskih snaga jer su se takvim nastojanjima suprotstavile srbijanske stranke koje nisu bile spremne ni tada da dijele vlast sa Seljačko demokratskom koalicijom. Na svoj način tome su smetale ideje i prijedlozi iz tabora Seljačko demokratske koalicije da u to vrijeme vladu obrazuje jedna vanparlamentarna ličnost koja je mogla biti i iz redova generala. To je u to vrijeme samo moglo kompromitovati vođstvo Seljačke demokratske koalicije.

Junska kriza 1928. godine izazvana poznatim atentatom u Skupštini, koju je autor posebno dobro obradio, u pravom smislu značila je državnu krizu jer su iz osnova bili poremećeni odnosi i rad Skupštine koju su napustili poslanici Seljačko-demokratske koalicije. Vladine stranke, koje su smatrale da zločin u Skupštini ne može biti razlog da ona obustavi svoj rad, ništa nisu sa svoje strane učinile da se približe gledištima opozicije niti su najavljivale neko kretanje i neku novu političku orijentaciju. One su samo još više osuđivale Seljačko-demokratsku koaliciju. Gligorijević je u vezi sa takvim razvojem odnosa s pravom zaključio da se režim srbijanske hegemonije ne bi mogao održati da nije imao podršku vladinih stranaka. U suprotnom, on bi se našao izolovan. U ovo vrijeme objektivno su povećavali uticaj i šanse kralja sve glasnjiji prijedlozi prvaka Seljačko-demokratske koalicije, konkretno Vl. Mačeka da kruna primi na sebe zadatak rješavanja političke krize u zemlji, jer se ona ne može, prema istom shvatanju, okončati daljim radom parlamenta.

Ispitivanje uzroka krize jugoslovenskog parlamentarizma jeste glavna autorova preokupacija u posljednjoj glavi njegove studije. U te uzroke on ubraja činjenicu da je većina građanskih političkih stranaka u nas ostvarivala svoj uticaj kao monarhijska politička organizacija pa su otuda i morale ispoljavati slabosti prema tom obliku vladavine. To je takođe doprinijelo da su čak i one stranke koje su stvaranjem Kraljevine SHS istakle ideju republike relativno lake ostvarile kompromis sa monarhijom. S druge strane, republikanska ideja u nas nije imala dublju tradiciju i tek dobija ozbiljniju društvenu podršku razvojem modernog radničkog pokreta. Autor takođe smatra da se konstantna politička kriza u nas pothranjivala u stalnom sukobu dviju koncepcija o državnom uređenju: centralističko-unitarističke i federalističke. Pašićeva koncepcija o centralističkom ustojstvu države, koja je u potpunosti došla do izražaja u Vidovdanskom ustavu, poklapala se sa njegovom težnjom da Srbi u Kraljevini SHS imaju dominantno mjesto. S druge strane, zastupnici federalističke koncepcije smatrali su da samo u federativno uređenoj državi može biti suzbijen srpski hegemonizam. U vezi s ovim je i autorovo razmatranje pitanja nacionalne majorizacije i prezentirana statistika iz koje se vidi da su Srbi imali dominantno mjesto u Skupštini i organima uprave. U istom ovom poglavlju autor je elaborirao pitanje odnosa KPJ prema građanskom parlamentarizmu.

Na posljednjim stranicama svoje studije Gligorijević piše o nekim planovima i mjerama građanskih političkih činilaca u oblasti socijalnog

zakonodavstva, zatim o planovima uglavnom nastalim u privrednim krugovima da se reformira parlament kako bi on mogao na meritoran način da razmatra pitanja i iz sfere socijalno-ekonomskih odnosa.

U zaključku valja istaći da je studija dr B. Gligorijevića o parlamentarizmu i političkim strankama u Kraljevini SHS bogata nizom novih podataka i novih i zanimljivih ocjena koje je bilo moguće ovom prilikom prikazati samo u najosnovnijim linijama. Svjesni smo da se time može nanijeti, u svakom slučaju nehotice, nepravda piscu izostavljanjem nekih važnih podataka ili zanemarivanjem ili nedovoljnim naglašavanjem nekih njegovih vrijednih analiza i ocjena. To je možda i ovom prilikom slučaj. U izradi svoje studije autor je uložio veliki trud i ona je rezultat dugog razmišljanja. Tekst studije u cjelini predstavlja jedno gusto tkivo koje je dugim i strpljivim radom tkano i čitalac nije u mogućnosti da zapazi da je autora u bilo kojem trenutku izdalo strpljenje i gotovo urođena akribija. I upravo mirnoća kojom autor analizira i komentariše određene istorijske pojave i događaje na svoj način potvrđuje njegovo suvereno vladanje materijom i duboko poznavanje tadašnjih političkih prilika i odnosa u našoj zemlji.

U Gligorijevićevoj studiji ima dosta novih momenata iz naše novije političke istorije. Na neke smo ukazali u ovom osvrtu. Imponuje razložna i trezvena ocjena, posebno političke uloge i djelatnosti HRSS odnosno HSS, iako se ne bi o tome moglo prihvatiti sve autorove ocjene. Podaci koje je autor dao o djelatnosti Radikalne stranke sigurno mogu poslužiti kao solidna osnova za izradu posebne monografije o ovoj stranci. U autorovoj analizi Saveza zemljoradnika i unutrašnjih odnosa u njoj otišlo se na pojedinim mjestima sigurno dalje od onog što su o tome napisali autori koji su se pretežno bavili njegovom istorijom. Zaslužuju pažnju autorove ocjene pozicije i uloge JMO, iako su se na pojedinim mjestima potkrale jednostrane i ne baš dovoljno precizne ocjene ove političke stranke bosansko-hercegovačkih Muslimana. Gligorijević je učinio zanimljiv pokušaj da u sklopu analize djelatnosti građanskih političkih stranaka prati i analizira akcije KPJ a ne da to izdvojeno razmatra, kako se to do sada uglavnom radilo. U svojoj studiji autor je na neka pitanja dao djelomičan odgovor a neka je ostavio jednostavno otvorenim. To je njegovo pravo. Na jednom mjestu on, na primjer, konstatuje kako se Skupština jednostavno ugasila i prije zvaničnog proklamiranja šestojanuarske diktature, drugim riječima parlamentarni sistem zapao je u takve teškoće, a s njime i građansko-političke stranke da se izlaz iz toga našao raspuštanjem Skupštine. Autor istina na jednom mjestu konstatuje kako u tim najkritičnijim danima nisu postojali uslovi za koncentraciju demokratskih snaga svakako u cilju da bi se zaustavio neminovan put u diktaturu. Pisac nije takav zaključak izveo ali se on u kontekstu onog što je o svemu tome rečeno sam po sebi nameće. Drugim riječima, ostalo je otvoreno pitanje da li su postojali uslovi da se politička kriza okonča parlamentarnim sredstvima ili je jedina alternativa bilo raspuštanje Skupštine i ono što je iza toga slijedilo. Sa sigurnošću se, međutim, može govoriti o nerazvijenosti parlamentarizma u nas i o nedoraslosti građanskih političkih struktura da konzekventno primjenjuju par-

lamentarna sredstva, čemu su u mnogome doprinosili i nedemokratski odnosi unutar građanskih političkih stranaka u kojima su njihovi šefovi maltene imali neograničena ovlaštenja. Sigurno da bi temeljitije ispitivanje unutrašnjih odnosa u tim strankama, posebno u njihovim vođstvima i kada su u opoziciji, a još više kada su bile na vlasti, bacilo više svjetla na nivo demokratskih odnosa u političkom životu zemlje, odnosno društveno-političkih odnosa u cjelini i pružilo više elemenata za odgovor na pitanje, nije li i ono vrijeme kada se recimo parlamentarno vladalo potencijalno sadržavalo u sebi ozbiljne elemente zloupotrebe parlamentarizma do te mjere da je ono dobijalo karikaturan oblik. Konačno uspostavljanje kraljeve diktature u nas treba cijeniti i u sklopu širih političkih kretanja u Evropi a posebno na Balkanu.

dr Nusret Šehić

Dr Milan Vesović: REVOLUCIONARNA ŠTAMPA U KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA 1918—1929. GODINE. Institut za savremenu istoriju — Beograd, 1980. god., str. 342

Revolucionarna radnička štampa u Jugoslaviji u periodu od 1918. godine pa sve do ratnih dana 1941. godine predstavlja po dometu i sadržaju, značajan istorijski izvor ali i izvor koji je, na žalost, još uvijek nedovoljno istražen.

Zbog toga i niza drugih kvalitativnih komponenti knjiga »Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918—1929«, Milana Vesovića, pisana i odbranjena kao doktorska disertacija, predstavlja uspješno obavljen, odgovoran, obiman i složen zadatak. Ova knjiga će veoma korisno poslužiti istraživačima istorije KPJ i revolucionarnog radničkog pokreta u nas.

Jedanaest godina istorije revolucionarne štampe u Kraljevini SHS, koje obrađuje Milan Vesović, neodvojivi su dio istorije revolucije radničkog pokreta u cjelini. S obzirom na opšti nedostatak primarne istorijske građe o samom radničkom pokretu, štampa predstavlja onaj specifičan istorijski izvor koji na sebi svojstven način prikazuje jedno vrijeme, jedan složen period stalne borbe radničkog pokreta za njegovu afirmaciju.

Složenost teme, oskudnost literature, nedostatak dokumentacije listova, koja je dijelom zaplijenjena prilikom donošenja Obznane, što je po pravilu značilo i njeno uništavanje, i obimnost materije opredijelili su autora da knjigu podijeli u pet glava koje tematski predstavljaju tri cjeline.

Autor je obrađivani vremenski period podijelio na tri dijela: od 1918. do 1920, od 1921. do 1924. i od 1925. do 1929. godine, što mu je omogućilo da pojedine faze razvoja radničkog pokreta, koje su svakako imale i bitnog odraza na razvoj revolucionarne štampe, obradi cjelovi-